

Onrecht. Een blinde vlek van de evangelisch-reformatorische traditie

R.Ruard Ganzevoort

Published in: *Soteria* 17/4, 2000, 3-10, later published in *Parakeet* 22/83, 2002, 15-18..

Deze bijdrage is partijdig, ongenueanceerd en tendentiekus. Ik zeg het er maar meteen bij. Het is een essayistische impressie van een mijns inziens consequent volgehouden blinde vlek in de evangelisch-reformatorische traditie tot op de dag van vandaag. Afgezien van enkelingen, is het thema onrecht stelselmatig geweerd uit leer en leven. Het bittere gevolg is dat onrecht kan blijven voortbestaan, en dat slachtoffers van onrecht geneigd zijn de kerk de rug toe te keren, omdat ze daar geen heil te verwachten hebben. Met mijn bijdrage wil ik anderen uitdagen te bewijzen dat de strijd tegen onrecht wel degelijk steeds een integraal onderdeel van de christelijke verkondiging heeft uitgemaakt. Lukt dat niet, dan mag het gelden als een oproep tot een wezenlijke vernieuwing van de evangelisch-reformatorische stroming te komen.

De stelling van mijn bijdrage is dat de blinde vlek voor onrecht een rechtstreeks en onbijbels gevolg is van de nadruk op het persoonlijke geloof. Nog een stap verder: dat ze een gevolg is van het eenzijdige accent op zonde en verlossing. Dit soteriologische accent in de evangelisch-reformatorische traditie heeft ertoe geleid dat de zonde van onrecht stelselmatig is genegeerd. Het is dan ook geen onbegrijpelijke uitzondering als trouwe kerkgangers zich schuldig maakten en maken aan uitbuiting, slavernij, apartheid of mishandeling van partner of kinderen. Met de eenzijdigheid van de verkondiging is structureel ruimte gelaten voor een dergelijk schizofreen geloofsleven dat de kloof tussen leer en leven in stand houdt. Ik zeg dus niet dan onrecht nooit is benoemd. Het heeft in de verkondiging alleen nooit die centrale plaats gehad die het in de Schrift heeft. Ik stel dat de gangbare verkondiging er toe geleid heeft dat ze in de praktijk kon worden genegeerd.

EEN VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

Vincent komt bij zijn voorganger omdat hij moeite heeft met zijn vader. Hij is inmiddels 43, heeft een gezin waar hij blij mee is, een leuke baan. Alles op orde, zo voor het oog. Toch loopt hij vast. Regelmatig heeft hij driftbuien waar hij zelf weinig van snapt. Hij kan zijn agressie moeilijk bedwingen, valt uit naar zijn vrouw en kinderen, en voelt zich achteraf schuldig, omdat zij er ook niets aan konden doen.

Hij was al eens in therapie geweest. Op zoek om te achterhalen waar dat nu door kwam. Daar was het hem duidelijk geworden dat zijn vader een belangrijke en negatieve rol had gespeeld. Het was Vincent steeds meer duidelijk geworden: De manier waarop zijn vader met hem was omgegaan was vernederend geweest. Altijd was er wel iets verkeerd, en Vincent voelde voortdurend de minachting. Zijn vader had hem - al dan niet bewust - duidelijk gemaakt dat Vincent niets voorstelde en er eigenlijk beter niet had kunnen zijn.

Vincent begreep dus wel wat er aan de hand was. Hij had zich er ook wel bij neer gelegd dat zijn leven zo gelopen was. Nu hij volwassen was, zag hij ook dat zijn vader zelf geleden had onder van alles en nog wat, en dat hij dat op Vincent afreageerde. Des te meer reden voor Vincent om het anders te doen, te proberen anders met zijn gezin om te gaan dan zijn vader had gedaan. Hij voelde zich daarbij gesterkt door de warmte die hij in de gemeente vond, door de verbondenheid met anderen op bijbelkring en mannenavonden. En toch kwam hij niet echt verder. De oude wond wilde niet echt genezen.

Zijn voorganger hoort het verhaal. Begrijpt het verhaal ook. En stelt Vincent een aantal indringende vragen. Of hij zijn vader wel vergeven heeft. Of hij wel aanhoudend gebeden heeft om genezing. Of hij bereid is zijn hardheid en trots af te leggen en voor God op de knieën te gaan. Of hij echt verlangt om in God een hemelse Vader te leren kennen die het tekort van zijn aardse vader wil opheffen. Of hij ook zijn gezin vergeving heeft gevraagd voor wat hij hen in de loop van de tijd heeft aangedaan.

Vincent gaat met die vragen naar huis. Hij neemt ze serieus, denkt er over na, praat er over met zijn vrouw, met een paar goede vrienden. Hij komt tot de conclusie dat het hem aan toewijding ontbreekt. Hij zet zich nog harder in, doet zijn best. Maar de oude wond blijft.

HET ONTBREKENDE RECHT

De titel van dit artikel suggereert dat er pastoraal nog iets anders nodig is, dat er een blinde vlek bestaat in de benadering zoals Vincent's pastor heeft. En dat tekort is in de titel al omschreven: 'recht'. Het is niet zo gebruikelijk om dat als een pastoraal vereiste te zien. Als het recht al ter sprake komt, dan is het meestal in ethische of in dogmatische termen. In het pastoraat staat de barmhartigheid voorop. En als het over recht gaat in het pastoraat, dan gaat het over Gods recht op onze toewijding, of over onze zonde waardoor we voor Hem niet in ons recht staan.

Als het er al over gaat, schreef ik. Dat veronderstelt dat dat vaak niet gebeurt. De vragen in dit artikel hebben natuurlijk met die vooronderstelling te maken: klopt mijn beeld dat we in de evangelisch- reformatorische traditie op dit punt steken hebben laten vallen? Wat zijn daarvan - ook pastoraal - de schadelijke gevolgen? En kan het anders?

De voorganger uit de casus - uiteraard geanonimiseerd, maar geenszins fictie! - begeleidt Vincent in zijn zoektocht naar een manier om met zijn oude wonden om te gaan. Het valt echter op dat de pastorale koers van de voorganger er een is waarbij Vincent vooral op zijn verantwoordelijkheden wordt gewezen: vergeving bieden aan zijn vader, knielen voor God, verdere bekering en toewijding, vergeving vragen aan zijn gezin. Allemaal zaken die Vincent moet doen. Daarmee blijft Vincent ook op het oude spoor verder gaan. Hij probeerde immers al precies zo te leven. Zijn probleem was dat hij daar in vastliep. Aan zijn wil lag het niet, aan zijn verantwoordelijkheidsgevoel ook niet. Zelfs ten opzichte van zijn vader neemt Vincent de moeite om te begrijpen hoe het zo kon komen, en dat leidt ertoe dat hij hem verontschuldigt.

De wonden gaan daarmee bij Vincent echter niet over. Het wordt alleen maar zwaarder, omdat hij steeds meer beseft dat het zijn schuld is dat het allemaal niet goed gaat. Hij schiet te kort in vergeving, in toewijding, in vaderschap. En hij kan de openingen niet vinden om het anders te doen. Wat zou hem dan wel kunnen helpen? Meer therapie misschien? Pastorale zorg met meer aandacht voor zijn verdriet, zijn wonden? Het zou kunnen. Maar iets daarvan vond hij al in de warmte van de gemeente, zonder dat het iets verandert.

GESCHOOLD IN TRADITIONELE EENZIJDIGHEID

Het is niet verwonderlijk dat de voorganger niet op het idee komt dat het bij Vincent om een vraag naar recht gaat. Vincent zelf stelt de vraag niet in die woorden, en ook dat is niet verwonderlijk. Allebei staan ze in een traditie waarin die vraag niet aan de orde komt. De preken gaan over de noodzaak van bekering uit de zonde, over de opbouw en groei in het geloof, over toewijding en gehoorzaamheid. Die zondag nog had Vincent van zijn voorganger een preek gehoord over de rijke man en de arme Lazarus (Lucas 16:19- 31). Het probleem was, zo legde de predikant uit, dat de rijke man zich niet tijdens zijn leven tot Christus bekeerd had, en daarom in het dodenrijk in de ondraaglijke pijn terecht kwam. Het kwam noch bij de voorganger, noch bij Vincent op om de tekst anders te lezen, en te ontdekken dat er aan het slot wel over bekering gesproken wordt, maar dan toch een bekering tot rechtvaardigheid en barmhartigheid. In plaats van de goedkope genade door een gebed om vergeving gaat het in de tekst over de omkering in het leven waarbij de gerechtigheid van het Koninkrijk overvloedig gestalte krijgt.

De voorganger had het niet uit de lucht gegrepen. In het orthodox reformatorische commentaar van Greijdanus (KNT, t.p.) had hij gelezen dat Jezus als doel met deze woorden had de Farizeeën ‘thans levendig voor oogen te stellen, dat aardsche schatten en het leven daaruit niet kunnen redden van het eeuwige verderf, maar veeleer het lijden daarin verergert, maar dat de vreeze Gods straks doet ingaan in de eeuwige vreugde, ondanks hier op aarde alle aardsche genot moest worden ontbeerd.’ De zonde van de rijke man lag volgens Greijdanus in de eerste plaats in zijn ‘luchthartig, lichtzinnig bestaan, dat blijkbaar in aardsche

genietingen opging, aan geene hoogere dingen noch eeuwigheid dacht, met God en Zijnen dienst geen rekening hield, en zich, geheel ingaande tegen het gebod des Heeren (...) ook om den armen medemensch, hoe ellendig ook, en ofschoon Godvreezende, in het minst niet bekommerde...' In zijn samenvatting van het hoofdstuk geeft hij dan ook als betekenis dat 'aardsche schatten niet verder baten dan tot den dood en de begrafenis, en niet behoeden tegen eeuwige ellende, maar de vreeze Gods eens de eeuwige zaligheid doet genieten.' 'De Heere laat deze gelijkenis uitloopen op den aandrang om toch de Heilige Schrift te gelooven met een gehoorzaam geloof, en op de onderwijzing, dat wie aan haar niet gelooft, alle verontschuldiging eens missen zal.'

Hij had natuurlijk niet met zulke klassieke en zware woorden gepreekt. De vorm van zijn boodschap was meer geïnspireerd door het 'simpele evangelie', zoals hij het zelf toen hij tot geloof kwam had geleerd in de vier geestelijke wetten. Ik was geschapen en bedoeld om in relatie met God te leven. Door de zonde ben ik die relatie kwijt. Door Christus is de relatie hersteld. De eenvoudige recht-toe-rechtaan boodschap van zonde en vergeving. Als het tussen mij en Hem maar goed zit.

In die traditie staat de voorganger - zonder zich bewust te zijn dat hij eenzijdiger is dan de bijbel. Zonder door te hebben dat bijvoorbeeld de tekst over de rijke man en de arme Lazarus hier wel heel erg vergeestelijkt wordt. Het probleem ligt niet waar Greijdanus het zocht, in het feit dat hij door zijn luxe geen oog meer had voor God. Het ligt veel dichterbij: de rijke man had gedurende zijn overdadige leven geen oog voor de bedelaar. Zelfs na de dood, bij het grote oordeel, denkt hij nog dat hij zijn macht kan doen gelden. En dat terwijl Mozes en de profeten duidelijk genoeg waren. God vraagt niet anders dan dat mensen recht doen, getrouwheid liefhebben en ootmoedig te wandelen met God (Micha 6:8). En als je het een van de minsten niet gedaan hebt, heb je het Jezus niet gedaan (Mattheüs 25).

DE WRANGE CONSEQUENTIES

Het is deze traditie die op de plantages zondagsschooltjes opzette voor de slaven. Het evangelie dat ze hoorden en zich eigen maakten klinkt nog door in de geliefde gospel-liederen. 'The gospel train is coming, I hear it round the curve... Get on board, little children, there's room for many more.' Bedoeld werd de trein die de plantages langs reed om de afgebeulde lijken af te voeren. De enige uitweg van de slaven, de enige hoop van het evangelie zoals zij het gehoord hadden. Bijna onhoorbaar was de stem die zei: 'Ik heb terdege gezien de ellende van mijn volk. Daarom ben ik nedergedaald om hen te redden' (Exodus 3:7,8).

Het gevolg is dat de apartheid in Zuid-Afrika decennia lang door kerken en theologen kon worden gelegitimeerd. De verantwoordelijkheid voor recht en gerechtigheid was veilig buiten beeld gebleven. Het systeem kon blijven bestaan. Zelfs als er allerlei goede werken werden gedaan voor de armen, de zwakkeren, de verdrukten, dan nog was er geen verzet tegen het onrecht. We stuurden zendelingen naar de negers in Zuid-Afrika, en lieten de Apartheid voortbestaan.

Sterker nog: de christenen in Zuid-Afrika die wel tegen het onrecht streden, die werden hier linkse rebellen genoemd. Hun gelovig-profetische verzet werd verdacht gemaakt.

In een recent boek over pastorale begeleiding bij huwelijksproblemen wordt over partnergeweld onder meer gezegd: 'Het doel van pastorale begeleiding is niet in de eerste instantie de mishandeling te stoppen, maar het beeld van God optimaal in het huwelijk zichtbaar te maken (...) ongeacht de aanwezigheid van geweld.' 'De vrouw (het slachtoffer in hun beschrijvingen) moet inzicht verwerven in hoofd-zijn en onderdanigheid. Haar doel moet zijn dat de partner openbloeit. De motivatie zichzelf te beschermen is onzuiver. Haar identiteit moet niet liggen in haar slachtofferrol, maar in Christus.'¹

Minder scherp, minder opvallend misschien, maar het is precies deze eenzijdige boodschap die Vincent al die tijd heeft meegekregen. De toon en aankleding wisselden, maar zowel in degelijke kerken als in de meer feestelijke vrije groepen hoorde hij dit evangelie. En zo kon hij in het verhaal van de rijke man en de arme Lazarus niets anders horen dan dat hij - net als de rijke man - zich moest bekeren. Het was hem onmogelijk geworden - of gemaakt - om zich te herkennen in de bedelaar met de zweren. Hij zag concreet voor zich hoe hij tekort schoot en straks in het dodenrijk de pijnigingen zou ondergaan, niet hoe hij door de engelen gedragen zou worden in Abrahams schoot.

PROFETEN MONDDOOD GEMAAKT

Ik ga een stapje terug, naar de in reformatorische kring nog immer gezaghebbende Heidelberger Catechismus, voor vele generaties leermodel en toetssteen van het ware geloof. In zondag 23 (vraag en antwoord 59) wordt de vraag gesteld 'Wat hebt u er nu aan, dat u dit alles gelooft?' Mijn gescherpte oren dan wel mijn vooroordeel (afhankelijk van uw visie) doen mij dan hopen op een antwoord dat op de een of andere wijze in verband staat met heil in de concrete werkelijkheid, met wees, weduwe en vreemdeling (Psalm 146), met de arme en de verdrukte, met een schepping die zucht en in barensnood is. In plaats daarvan wordt ons een individueel, vergeestelijkt en geabstraheerd heil voorgehouden: 'Dat ik in Christus voor God rechtvaardig ben en een erfgenaam van het eeuwige leven.'

Het wrange is dat het vervolg (vraag en antwoord 60) breedvoerig ingaat op de zondigheid van de mens, die 'tegen alle geboden van God zwaar gezondigd en geen daarvan gehouden heeft.' Tegelijk is die aanklacht – anders dan bij de profeten – onmiddellijk onschadelijk gemaakt door de vaststelling dat de gerechtigheid en heiligheid wordt toegekerekend 'alsof ik nooit zonde had gehad of gedaan.' De enige voorwaarde om daaraan deel te krijgen is de gelovige aanname, die geen prestatie of waarde in zichzelf is, maar eenvoudig de weg om de gerechtigheid te ontvangen.

1. D. Lemmens & J. de Vriese (1997) Verdriet in het huwelijk. Pastorale en theologische studies over scheiden en hertrouwen. Hoornaar: Gideon / Heverlee: CPC, pagina 77-78.

Wat is daar mis mee? Wel, om te beginnen haalt het de angel uit de bijbelse aanklacht tegen het onrecht. De profeten zijn monddood gemaakt. De baat van het geloof is kennelijk niet anders dan een gerechtvaardigd worden, en hoeveel zonde er ook is, er wordt ons een volledige gerechtigheid en heiligheid aangeboden. Recht tegenover de boodschap van Jezus, die vermaant eerst de broeder die een grief tegen ons heeft op te zoeken en dan pas in het heiligdom te komen, wordt hier een vergeestelijkte oplossing geboden waar de zonde tegen de naaste wordt vergeven door God buiten die naaste om.

Elders heb ik beschreven hoe paradoxaal een dergelijke boodschap van vergeving werkt.² Terwijl slachtoffers van geweld veelal klem zitten in een onterecht gevoel van schuld en schaamte, en niet in staat zijn vergeving te ontvangen, is het voor de daders veelal een boodschap die hen weer in de ruimte zet. Wanneer dan ook nog slachtoffers niet in staat zijn tot vergeving te komen, is het onaanvaardbare effect dat de daders in de kerk hun plaats onbedreigd zien, terwijl de slachtoffers slechts onder heidenen hun heil kunnen zoeken.

PASTORALE ACCENTEN

In de pastorale theologie zijn in de loop der eeuwen allerlei accenten gelegd. De belangrijkste in de afgelopen eeuw zijn een meer verkondigende en een meer therapeutische. De eerste spreekt de mens vooral aan op verantwoordelijkheid, schuld en bekering. De tweede vooral op wonden en beperkingen. De eerste zoekt het heil in de vergeving, de tweede in de genezing. Natuurlijk zijn er tal van varianten, van een sacramenteel pastoraat dat dicht tegen de verkondiging aanligt, tot een charismatisch pastoraat dat dichter bij het therapeutische blijft - en daar het werk van de Geest benadrukt. Opvallend genoeg zijn er ook in de pastorale theologie vrij weinig stemmen die vragen naar het recht (misschien dat beginnende uitzonderingen te vinden zijn in contextueel en politiek pastoraat). Zo blijft het gevaar bestaan dat in het pastoraat - van welke stroming ook - mensen vooral gezien worden als wezens met een individueel psychisch of geestelijk probleem dat moet worden opgelost.

Als het gaat om de nood van de mens kunnen we een bruikbaar model vinden in het Onze Vader.³ Daar wordt in de eerste drie beden de zaak van Gods Rijk aan de orde gesteld, in de tweede beden gaat het over de nood van de mens. Bij die nood worden drie velden beschreven: onze behoeften (geef ons ...), onze schuld (vergeef ons...) en onze gevangenschap (verlos ons ...). De behoeften hebben te maken met het tekort dat we in het leven tegenkomen en met de vervulling waar we onze dank voor uitspreken. Dat heeft te maken met het leven als scheepsel in relatie tot de God die ons geschapen heeft en ons leven draagt. De schuld heeft te maken met de verantwoordelijkheden en tekortkomingen, zowel van onszelf als van anderen. Dat raakt aan het leven als verlore zondaar in relatie tot de God die

-
2. R.R. Ganzevoort (1998) 'Klem tussen schuld en vergeving. Rol en recht van het slachtoffer.' In: C. Houtman e.a. (red.) Ruimte voor vergeving. Kampen: Kok
 3. R.R. Ganzevoort (1997) De rol van het bidden. Zoetermeer: Boekencentrum.

ons vergeeft en de medemens met wie we te maken hebben in wederzijdse schuld en vergeving. De gevangenschap heeft te maken met de machten die bezit kunnen nemen van ons leven, het kwaad dat ons bedreigt. Daar zoeken we ons heil bij de God die bevrijdt.

Als we dit model toepassen op de situatie waar Vincent in zit, dan valt op dat de behoefte en de schuld wel benoemd worden, maar de gevangenschap niet. Dat stemt overeen met de pastorale theologie, en breder met de evangelisch-reformatorische traditie. De verkondigende stroming richt zich vooral op de schuld en de vergeving, de therapeutische vooral op de behoefte. Maar het diepste probleem van Vincent is niet op te lossen door zijn behoeften te vervullen, en evenmin door hem op zijn verantwoordelijkheden te wijzen. Zijn probleem is dat hij gevangen zit in machten die sterker zijn dan hijzelf.

Wat heeft Vincent nodig? Ik denk om te beginnen erkenning dat hem onrecht is aangedaan. Dat hij als kind onrechtvaardig behandeld is. Dat de levenshouding waar hij in vastloopt een passende reactie is op een situatie waarin het kwaad overheerste. Dat zijn verzet gezond is, ook al is het al lang niet meer functioneel, en beschadigt hij er nu zichzelf en anderen mee. Zonder die erkenning wordt Vincent in de rol van schuldige geplaatst, en heeft het pastoraat dezelfde onderdrukkende uitwerking als de vernederingen van zijn vader. Zonder die erkenning kan de pastor liefdevolle aandacht geven aan Vincents behoeften en noden, maar die aandacht zal niet kunnen beklijven, en daarmee geen werkelijke verandering opleveren. Zonder erkenning kan hij Vincent ook aanspreken op de noodzaak om zijn vader te vergeven, maar dat is te vroeg: hoe kun je vergeven als het kwaad nog niet benoemd is? Ook kan hij Vincent aanspreken op diens verantwoordelijkheden, maar daarmee blijft Vincent oplopen tegen zijn onmacht om het goed te doen.

TERUG NAAR HET EVANGELIE!

Zomaar een casus. Maar in zekere zin staat Vincent ook model voor al die mensen die leven binnen de evangelisch-reformatorische traditie, en die in wezenlijke stukken van hun levensgeschiedenis niet gekend en niet erkend worden. Mijn stelling is dat het hier niet gaat om incidentele bedrijfsongelukken van de evangelisch-reformatorische theologie en verkondiging. We hebben te maken met een structurele weeffout. De kracht van de Reformatie – enkel leven van Gods genadig aangezicht – is langs de weg van een verindividualiseerde en verjuridiseerde verlossingsleer op essentiële punten ondermijnd. De kracht van de evangelische vernieuwing – leven door de Geest – is langs de weg van een vergeestelijkte zondeleer en een gedecontextualiseerde heiligingsleer bedorven. De vraag moet gesteld worden of deze stromingen in deze vorm nog in de lijn van de profeten en het evangelie staan.

De scherpte van mijn formuleringen doet vermoeden dat ik die vraag ontkennend zou willen beantwoorden. Toch wil ik zo ver niet gaan. Ik geloof nog steeds dat het mogelijk is tot vernieuwing en bekering te komen. De ingrediënten daarvoor

zijn aanwezig in de Schrift, maar ook – zij het vaak ondergeschikt en anders geïnterpreteerd – in de evangelisch-reformatorische traditie. Puntsgewijs noem ik enige zaken.

- Ik denk bijvoorbeeld aan de notie van het oordeel. In plaats van dat te reserveren voor het einde van de tijd, zou ik het weer willen lezen als de boodschap dat God recht komt verschaffen voor wie onrecht lijden. Een zo concrete boodschap lijkt me heilzamer dan de globale en massieve verkondiging dat allen geoordeeld worden en dat alle christenen bijna bij voorbaat vrijgesproken zijn.
- Ik denk daarom dan ook aan een bredere interpretatie van het kruis en de opstanding. Naast de betekenis van de verzoening voor onze zonden zijn er in de Schrift ook noties te vinden van het solidaire lijden, dat ons lijden onder onrecht erkent.
- Ik denk ook aan een andere balans tussen vergeving en gerechtigheid. Waar we traditioneel alles op de kaart van de vergeving hebben gezet lijkt het tijd worden om weer in te zien dat vergeving zonder het doen van gerechtigheid goedkope genade is.
- Ik denk aan een relativering van het Sola Fide en een herwaardering van de werken der wet, om zo de rechtvaardigmaking en de heiliging meer op elkaar te betrekken.
- Ik denk aan het erkennen van de waarde van bevrijdingstheologiën, die ontmaskeren waar de theologie dienstbaar is aan de status quo van de machten.
- Ik denk tenslotte aan een consequent verdisconteren van de concrete aardse werkelijkheid op basis van een gezonde scheppingstheologie. Uiteindelijk dient in onze concrete werkelijkheid tastbaar te worden dat geloven in Jezus Christus heil brengt. Als de evangelisch-reformatorische boom deze vrucht van tastbaar heil niet opbrengt, dan heeft ze meer weg van een opgericht paal.

Mijn pleidooi is dat we opnieuw leren zien dat het onmisbaar is om het onrecht aan het licht te brengen, de machten te breken en te zoeken naar bevrijding. Kan de evangelisch-reformatorische traditie hervormd worden, bekeerd vanuit haar versmalde theologie, en teruggebracht naar het volle evangelie waar God niet slechts de schepper en verlosser is, maar ook de bevrijder, de God die ingrijpt om mensen los te maken uit de knellende banden van het kwaad dat hen is aangedaan?